

V.V. Bezlyudna
Ph.D in Pedagogy, Associate Professor.
of Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
(Ukraine, Uman)

PROFESSIONAL TRAINING OF FOREIGN LANGUAGES TEACHERS IN UKRAINE IN THE FIRST HALF OF XX CENTURY

В. В Безлюдна
к.пед.н., доцент
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(Україна, м. Умань)

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНИХ МОВ В УКРАЇНІ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

The process of professional training of foreign languages teachers in the first half of the twentieth century is highlighted in the article. The studied period is marked by the establishment of some linguistic institutions (teacher and pedagogical institutes). Training of teachers was carried out by the principle of theory and practice unity, which created conditions for the formation of a new foreign language teacher education.

Ключові слова: лінгвістична освіта, професійна освіта, підготовка вчителів, іноземна мова.

У статті висвітлено процес професійної підготовки учителів іноземних мов у першій половині ХХ століття. Досліджуваний період відзначається створенням мережі лінгвістичних навчальних закладів (педагогічні і учительські інститути). Підготовка фахівців здійснювалася із дотримання принципу єдності теорії і практики, що створило передумови для формування нової іншомовної педагогічної освіти.

Keywords: linguistic education, professional education, teacher training, foreign language.

Суспільно-політичні процеси, які відбувалися в освітньому просторі України на початку ХХ ст. стосувалися змісту вищої та середньої освіти в цілому й іншомовної освіти зокрема і, безперечно, зумовлювали необхідність підготовки майбутніх учителів іноземних мов. Початок ХХ ст. особливим чином позначився на фаховій філологічній підготовці учителів іноземних мов через створення в Україні чітко структурованої мережі лінгвістичної освіти зі спеціалізованими закладами професійної освіти.

У науково-педагогічній літературі процес професійної підготовки учителів, зокрема учителів іноземних мов у першій половині ХХ століття у своїх працях досліджували такі вітчизняні науковці: А. Бондар, О. Мисечко, О. Околович, Л. Савченко та інші.

Відзначимо, що в Україні на початок ХХ ст. діяло сім учительських інститутів, створених на базі Харківського, Київського, Одеського університетів, у Глухові, Феодосії. Учительські інститути надавали суто практико-орієнтовану професійну освіту.

Єдиного підходу до викладання іноземних мов не було. Різні позиції та моделі університетської педагогічної й іншомовної підготовки включали можливість поєднання фундаментальної філологічної підготовки і професійних завдань, або ж передбачали, що наукова підготовка в університеті повинна стати основою психолого-педагогічної підготовки.

Підготовка учителів іноземних мов здійснювалася у педагогічних інститутах, педагогічних факультетах університетів, педагогічних курсах, до яких відносилися громадські і приватні вищі педагогічні школи (Ніжинський історико-філологічний інститут імені Н. Безбородька, Вищі жіночі курси в Одесі, Харківський інститут, жіночий Фребелівський дворічний педагогічний інститут в Києві). Це були приклади демократичного типу вищої педагогічної освіти, які орієнтували своїх слухачів здебільшого не на диплом, а на компенсацію своїх інтересів, потреб і можливостей. Випускники вищих навчальних закладів (ВНЗ) могли не лише розширити в цих закладах іншомовну освіту, але й поповнити педагогічні знання.

У 1902 році спеціальна комісія, створена на історико-філологічному факультеті Київського університету, переглянула навчальні плани й перебудувала структуру факультету, виділивши в ній п'ять відділень: філософське, слов'яно-російське, історичне, класичне й романо-германське. Вперше в системі вітчизняної університетської підготовки було взято курс на професійну підготовку вчителів нових мов. Рівень професійної підготовки вчителів іноземних мов (класичних і романо-германських) було посилено з квітня 1904 року завдяки відновленню на історико-філологічних факультетах викладання педагогіки як обов'язкового предмета. У цей самий час було відкрито романо-германське відділення і в Харківському університеті [10, с. 24].

У 1909 році відділення романо-германських мов з'явилося також на історико-філологічному відділенні Київських вищих жіночих курсів. До викладання на курсах було запрошено професорів Університету св. Володимира. Правила й програма навчання, розклад лекцій, обсяг і порядок викладання були на курсах такі самі, як і в університеті. Згідно зі змінами, внесеними в навчальні плани курсів у 1911/1912 н. р., слухачкам романо-германського відділення періодично читали методику викладання іноземних мов. Тут також було відкрито французьку й німецьку семінарії, де майбутні вчительки протягом двох років могли практично готуватися до викладання мов [там само].

Подальшому розвитку педагогічної підготовки майбутніх учителів іноземних мов сприяв проект реформування педагогічних навчальних закладів (1919), розроблений спеціальною комісією, до складу якої ввійшли відомий учений, педагог-методист О. Музиченко і директор Київського учительського інституту К. Щербина, рекомендації передбачали реорганізацію вчительських інститутів у педагогічні інститути з чотирирічним терміном навчання.

В Україні ставлення до іноземних мов починає змінюватися з другої половини 20-х років у зв'язку з початком активної індустріалізації країни, налагодженням економічних зв'язків із зарубіжжям, виникненням потреби у вивченні світових досягнень урізних галузях науки і техніки. Необхідність опанування новітніми технологіями, завезеними з-за кордону, потреба в ознайомленні з технічною літературою змушувала до вивчення іноземних мов. Щоб покращити рівень володіння майбутніми фахівцями рівень володіння іноземною мовою, з 1926/27 навчального року вона вводилася у навчальні програми всіх вузів України як обов'язкова навчальна дисципліна [6, с.165].

У ці ж роки, на думку О. Мисечко, в Інститутах народної освіти (ІНО) і відділеннях так званих "чужоземних" мов розпочалося викладання курсу методики майбутнім учителям іноземних мов. Тоді цей курс у різних ІНО мав різноманітні назви: "Методика викладання німецької/французької мови" (Одеський ІНО), "Практичні питання викладання мови й літератури"

(Харківський ІНО), "Методика викладання мови та письменства" (Київський ІНО), "Методика і шкільна практика" (робфак Київського ІНО). Переважаючою формою викладу матеріалу були лекції та у деяких випадках практичні заняття (семінари). Викладався курс протягом останнього року навчання.

В цілому ж, в основу організації системи педагогічної освіти в Україні було закладене уявлення до неї як про систему виключно вищої школи. З 1921 році в неї входили: 1) Вищі 3-річні педагогічні курси; 2) ІНО з трьома основними факультетами. У 30-ті рр. ХХ ст. на його базі було утворено Харківський педагогічний інститут іноземних мов. Також у той час було відкрито відділення іноземних мов у Харківському ІНО.

Про теоретичні й практичні задачі тогочасної методичної підготовки вчителів іноземної мови свідчить, запроваджена приблизно наприкінці 20-х років минулого століття "Програма з методики викладання англійської мови та граматики" Херсонських державних курсів чужоземних мов (І триместр – методична підготовка; ІІ триместр – практична підготовка (шкільна практика); на ІІІ триместрі заняття носили виключно практичний характер і головні риси полягали в обміркуванні відвіданих лекцій, проведення лекцій і колективне їх обміркування, читанні рефератів, усних і письмових на загальні і окремі теми методики викладання чужих мов, що передбачало користування чужоземною літературою з цієї галузі) [6].

Черговий поштовх у підготовці майбутніх учителів іноземних мов дала Постанова ЦК ВКП (б) від 6 вересня 1929 року «Про вивчення іноземних мов активістами-партійцями», яка внесла зміни стосовно іноземних мов у державній політиці. У цій постанові підкреслювалося, що «необхідно організувати перепідготовку і розширити підготовку викладачів чужоземних мов (у першу чергу англійської і німецької)». Зокрема перед державними видавництвами ставилося завдання посилення видання словників, підручників, самовчителів, хрестоматій з іноземних мов, пристосованих до потреб певних спеціальностей, тобто термінологічно орієнтованих на певну наукову чи народногосподарчу галузь [2, с. 249].

Проте глибоких змін у володінні іноземними мовами серед студентства і молодих спеціалістів не відбулося. Тому ситуація з іншомовною підготовкою викликала серйозну стурбованість як у органів політичного керівництва, так і в керівників освітньою галуззю.

Однією з основних причин такої ситуації була відсутність навчальних закладів для підготовки викладацьких кадрів за цим фахом. Невідкладним стало вирішення питання про організацію єдиної системи іншомовної освіти в УСРР і створення мережі лінгвістичних навчальних закладів, що забезпечували б професійну підготовку відповідних педагогічних кадрів. Тому Народним комісаріатом освіти (НКО) на чолі з М. Скрипником у травні 1930 року було прийняте рішення про утворення педагогічної школи «спеціального призначення» – інституту чужоземних мов.

На засіданні Колегії НКО 31 травня 1930 року було розглянуто проект системи лінгвістичної освіти УСРР, на чолі якої мав постати перший в республіці інститут іноземних мов, що отримав назву Український інститут лінгвістичної освіти – УІЛО. Його призначення полягало в підготовці "високо кваліфікованих викладачів чужоземних мов та літератури національних меншостей УСРР для радянських вишів і технікумів та перекладачів науково-технічних і художньо-літературних творів, які на базі відповідної загальноосвітньої та фахової наукової підготовки набули глибоких теоретичних та науково-практичних знань з однієї фахової мови та літератури і щонайменш з однієї додаткової та опанували обидві мови практично, одну з них – досконало" [9, арк. 126].

Діяльність інституту мала здійснюватися в двох площинах – науково-практичній і науково-теоретичній. Науково-практична діяльність охоплювала підготовку викладачів чужоземних мов і літератур для вищої школи, робітфаків, технікумів, курсів, викладачів мов та літератур національних меншостей УСРР для вищого й середнього ступенів шкільної мережі, а також науково підготовлених перекладачів. Науково-теоретична діяльність полягала в підготовці аспірантів, наукових робітників та дослідників у галузях: "а)

мовознавства – спеціального щодо окремих спеціальних мов та мов меншостей і порівняльного щодо споріднених мов; б) історії літератур, особливо новітніх течій, спеціально щодо окремих чужоземних літератур та літератур меншостей, порівняльної літературної критики; в) методики наукових перекладів на рідну мову та мови національних меншостей, та з рідної на чужу мову; д) налагодження наукових та практичних, економічних і культурних зв'язків із закордоном" [там само].

Попри короткий термін існування (1930-1935) Український інститут лінгвістичної освіти зіграв незаперечно важливу роль у формуванні в УСРР таких напрямів професійної освіти, як підготовка перекладачів, іншомовних філологів та викладачів/учителів іноземних мов. Він став природним експериментальним майданчиком для апробації змісту й методики навчання іншомовних філологів, дав поштовх до створення в Україні цілої мережі педагогічних інститутів іноземних мов [5, с. 32].

В 1933 році УІЛО було переведено до Харкова. Український інститут лінгвістичної освіти став називатися Харківським педагогічним інститутом іноземних мов. У той час він готував також і перекладачів на спеціальному перекладацькому відділенні. Протягом роботи інституту в ньому було створено 13 кафедр: кафедра мовознавства, історії та географії, сучасної англійської мови, сучасної французької мови, сучасної німецької мови, кафедри англійської, німецької й французької філології, кафедра методики, педагогіки і психології, кафедра перекладу, кафедра другої іноземної мови, кафедра літератури. Як один із провідних інститутів іноземних мов на Україні, він відіграв велику роль у комплектуванні кадрами ряду інших закладів з викладанням іноземних мов, які в цей час були відкриті на Україні – в Одесі, Дніпропетровську, Луганську, Кременчуці та ін.

Проблема відповідного кадрового забезпечення цих закладів стала важливою частиною процесу реорганізації педагогічної освіти в Україні, що стало поштовхом для створення професійної лінгвістичної освіти – складовою більш загального завдання побудови системи вищої освіти. З огляду на

зростання практичного й ідеологічного вивчення іноземних мов задоволення цієї освітньої потреби було враховане Наркомосом у рішенні про утворення педагогічної школи так званого «спеціального призначення» – інституту чужоземних мов [9, арк. 39].

На черговому засіданні Колегії Наркомсу була заслухана доповідь лектора інституту марсизму-ленінізму І. Сіяка про систему лінгвістичної освіти УСРР з поданням проекту цієї системи, де були запропоновані першочергові заходи з організації лінгвістичної освіти та навчальні заклади, які мали входити до складу цієї системи [6, с. 193].

Навчальний процес в лінгвістичному інституті будувався на загальній для всіх педагогічних навчальних закладів основі поєднання теорії і практики. Основною формою теоретичних занять були лекції. Організація вивчення мов здійснювалося з використанням популярного на той час комбінованого методу та лабораторно-бригадної форми роботи, що передбачало високий ступінь самостійної роботи студентів і постійну допомогу й контроль над поточною роботою з боку керівників груп. Значну частку навчального процесу в лінгвістичних навчальних закладах становила виробнича практика. Вона охоплювала такі види діяльності, як безпосередньо трудова діяльність (політехнічна практика), професійна (педагогічна, фахова практика) і громадсько-політична (політико-освітня практика) [7].

Згідно з постановою ЦК ВКП(б) від 25 серпня 1932 року «Про навчальні програми і режим в початковій і середній школі», у якій вперше було заявлено про необхідність забезпечення знання однієї іноземної мови кожним, хто закінчує середню школу, потреба у вчителях іноземних мов різко зросла. У лінгвістичних навчальних закладах була посилена робота по складанню сталих навчальних планів, ліквідації багатопредметності, підвищенню загальнотеоретичної і спеціальної підготовки фахівців, упорядкуванню виробничої практики. У змісті професійної підготовки вчителя відбувалися ті ж процеси, що в цілому характеризували тогочасну освітню парадигму як соціально-спрямовану, авторитарно-директивну, суворо контрольовану

державою і прагматичну: ідеологізація змісту освіти, активна політехнізація підготовки педагогічних кадрів, педагогізація професійної підготовки вчителя.

Проте внутрішньополітичні події в країні внесли у ці плани свої корективи. Зокрема, в результаті уніфікації з початку 30-х років освітніх систем різних республік Радянського Союзу в Україні з 1933 року була поновлена діяльність університетів, перед якими ставилося завдання підготовки висококваліфікованих спеціалістів з загальнонаукових дисциплін, а також педагогів. Відкритий при літературно-лінгвістичному факультеті Київського державного університету романо-германський відділ був долучений до підготовки вчителів іноземних мов для старших класів середньої школи.

Через звинувачення у контрреволюційній діяльності, надмірній «зверненості на Захід» Український інститут лінгвістичної освіти було реформовано і переведено в 1934 році до м. Харкова, де він продовжував існувати вже не в статусі провідного республіканського закладу вищої лінгвістичної освіти, а як Харківський педагогічний інститут іноземних мов. У 1936 році при Харківському педагогічному інституті був організований Харківський учительський інститут іноземних мов для підготовки вчителів V-VII класів. Лінгвістичні технікуми поступово зникли з освітнього поля України. Натомість відкрився ще один педагогічний інститут іноземних мов у м. Дніпропетровську. У результаті згорання в державі політики сприяння національному розвитку різних етносів було розформовано Одеський німецький педагогічний інститут (1938), на базі якого був утворений Одеський інститут іноземних мов.

Створення в структурі вищої педагогічної освіти самостійних педагогічних і учительських інститутів іноземних мов дало вагомий поштовх до подальшої розробки специфічного саме для іншомовної професійної школи змісту освіти. До кінця 1930-х років у ньому були здійснені певні інновації, які закріпилися у базовій фаховій освіті: 1) відбувся поділ усього практичного курсу вивчення іноземної мови на окремі аспекти: фонетику, граматику, практику мовлення; 2) вперше були виділені як окремі навчальні курси

лексикологія та стилістика; 3) вперше з'явився навчальний предмет під назвою «Країна, мова якої вивчається» (а не просто географія чи економіка цієї країни, як це було до того); 4) як прояв загальної тенденції до звуження спеціалізації професійної освіти з програми підготовки вчителів іноземних мов була видалена латинська мова й обов'язкова друга (додаткова) іноземна мова. Вивчення другої мови допускалося лише як факультативної дисципліни [там само].

1936 рік став роком заснування вчительського інституту при Харківському педагогічному інституті іноземних мов, який готував вчителів німецької, французької та англійської мов для 5–7 класів. Він працював 10 років і був ліквідований у 1946 році. Також у 1936 році в Харкові був відкритий вечірній інститут для вчителів, які не мали вищої освіти. Вечірній, заочний та інститут підвищення кваліфікації проводили роботу на консультаційних пунктах у сесії та міжсесійний час.

Проте у постанові РНК СРСР і ЦК ВКП (б) від 23 червня 1936 року «Про роботу вищих учбових закладів і про керівництво вищою школою» відзначалося, що стан підготовки кадрів у вищій школі все ще лишався незадовільним. Підкреслювалося, що при організації нових ВНЗ (серед яких було кілька інститутів іноземних мов) нерідко випускалася з уваги найважливіша умова їх роботи – забезпечення відповідними науковими кадрами, лабораторіями, кабінетами, що відображалось на рівні навчання [4, с. 695].

Як засвідчує аналіз історичних даних, процес підготовки наукових кадрів для вищих шкіл з іноземної філології набрав більш організованого характеру лише у 1937 році, коли була заснована аспірантура в ХПІМ. Наступним серйозним кроком у цьому напрямку стало розпорядження РНК СРСР у 1940 році, коли вперше був затверджений план прийому 10 осіб до аспірантури з іноземної мови при Львівському та Київському державних університетах.

У період Великої Вітчизняної війни позитивні зрушення, що відбувалися в організації підготовки вчителів-філологів у ВНЗу впродовж 40-х років ХХ ст.,

були призупинені. Однак внаслідок загрози окупації території України, більшість вищих шкіл було евакуйована, прийом студентів на 1941–1942 навчальний рік у багатьох вузах не проводився.

Дніпропетровський і Одеський педагогічні інститути та Харківський учительський інститут іноземних мов тимчасово були закриті. Свою діяльність в умовах евакуації продовжував лише Харківський педагогічний інститут іноземних мов (ХПІМ). В квітні 1944 році поновив свою діяльність Одеський педагогічний інститут іноземних мов (ОПІМ).

У роки повоєнного відновлення життєдіяльності країни в Україні продовжувалася організаційна розбудова системи професійної іншомовної освіти з метою забезпечення зростаючих потреб у підготовці вчителів іноземних мов. Події воєнних років показали, що рівень знань іноземних мов українцями виявився недостатнім. Відкрилися Київський педінститут іноземних мов, учительські інститути іноземних мов у Житомирі та Білій Церкві (пізніше перенесений до Горлівки), відділення іноземних мов учительських інститутів при педагогічних інститутах, факультети іноземних мов у педінститутах. Розширювалися можливості заочного навчання [8, с. 30].

Після поновлення діяльності вищих шкіл, настав час для розвитку мережі педагогічних закладів з метою підготовки вчителів для середніх шкіл. З цією метою, у 1945 році поновлювалася припинена війною робота трирічних курсів іноземних мов у Харкові, Києві та Одесі. Зокрема, зростала роль заочної форми навчання, оскільки у повоєнний час багатьом учителям доводилося отримувати освіту паралельно з викладацькою діяльністю. Заочна підготовка вчителів здійснювалася у в ОПІМ та ХДПІМ за спеціальностями «Англійська мова», «Німецька мова» та «Французька мова» [3, арк.138.].

Основні напрями поліпшення підготовки вчительських кадрів визначили: постанови Міністерства освіти СРСР «Про покращення підготовки вчителів» (20 серпня 1945 р.). Здійснювати її дозволялося педагогічним та вчительським інститутам, педагогічним училищам [1]; «Про поліпшення викладання іноземних мов у середній школі» (4 жовтня 1947 р.) зобов'язувала «докорінно

поліпшити» викладання мов у середніх школах, забезпечити до 1949/1950 н. р. обов'язкове викладання в усіх середніх школах однієї з іноземних мов, розширити викладання англійської і французької мов, крім того, вперше в історії радянської школи розпочиналося вивчення іспанської мови. В організації професійної освіти вчителів іноземних мов постанови спонукали до негайного збільшення кількості й покращення якості підготовлених кваліфікованих педагогів, суттєвого розширення мережі професійних освітніх закладів, введення в них нової спеціальності «Іспанська мова».

Отже, перша половина ХХ ст. – визначальний період у розвитку професійної підготовки вчителів іноземних мов в Україні, коли іншомовна освіта стає однією з основних державних проблем, стан вирішення якої визначається рядом прийнятих постанов, спрямованих на поліпшення підготовки вчительських кадрів, зокрема учителів іноземних мов. Досліджуваний період відзначається створенням мережі лінгвістичних навчальних закладів (педагогічні і учительські інститути). Підготовка фахівців здійснюється із дотримання принципу єдності теорії і практики, що створило передумови для формування нової іншомовної педагогічної освіти.

Література:

1. Бондар А. Розвиток суспільного виховання в Українській РСР (1917 – 1967) / Андрій Бондар. – К. : Вид. Київського ун-ту, 1968. – 227 с.
2. Директивы ВКП (б) по вопросам просвещения. – М-Л. : ОГИЗ, 1931. – 495с.
3. Доповідна записка заступника міністра освіти УРСР О Руська заступнику Голови Ради Міністрів Української РСР про хід виконання постанови Ради Міністрів УРСР № 2038 від 31/ X – 47 р. «Про поліпшення викладання іноземних мов у середній школах Української РСР», 25 січня 1949 р. – ЦДАВОВ України, ф. 2, оп. 7, спр. 9548, арк.
4. Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення КП і Радянського уряду (1917-1959 рр.) : збірник документів : в 2 т. – К. : Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1960.

5. Місечко О. З історії УІЛО – першого спеціалізованого навчального закладу професійної іншомовної освіти в Україні / О. Є. Місечко // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка . – 2013. – Вип. 1. – С. 30-35. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VZhDU_2013_1_9.

6. Місечко О. Формування системи фахової підготовки вчителя іноземної мови у педагогічних навчальних закладах України (початок ХХ ст. - початок 1960-х рр.) : монографія / О. Є. Місечко; Житомир. держ. ун-т ім. І.Франка. - Житомир : Полісся, 2008. –527 с.

7. Місечко О. Становлення професійної підготовки вчителя іноземної мови в Україні як системи / О. Місечко // Історико-педагогічний альманах. - 2008. – Вип. 1. – С. 28-34. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ipa_2008_1_7.

8. Околович О. Підготовка вчителя іноземної мови у вищих педагогічних навчальних закладах України (друга половина ХХ – початок ХХІ століття) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / О. В. Околович; Дрогоб. держ. пед. ун-т ім. І. Франка. – Дрогобич, 2014. – с.

9. Протоколи засідань Підготовчої комісії РНК УРСР, колегії НКВС, НКО, НКЮ, НКПраці УРСР та матеріали до них, 10 травня-12 вересня 1930 р. – ЦДАВО України, ф. 1, оп.б, спр. 41, 139 арк.

10. Савченко Л. М. Проблеми у підготовці вчителів іноземної мови у педагогічних вузах // Проблеми вищої педагогічної освіти у світлі рішень 11 Всеукраїнського з'їзду працівників освіти. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Ч. 4. – К.: – 2001. – С. 24 – 26